

Wdrażanie powszechności nauczania w II Rzeczypospolitej w pierwszych latach istnienia szkół powszechnych

Wprowadzenie zasady powszechności nauczania zostało dokonane dekretem z dnia 7 lutego 1919 roku wydanym przez Naczelnika Państwa. Artykuł pierwszy tego dekretu stwierdzał, że wykształcenie w zakresie szkoły powszechnej było obowiązkowe dla wszystkich dzieci w wieku od 7 do 14 lat¹. Obowiązek szkolny mógł być realizowany w publicznych szkołach powszechnych i innych szkołach lub w domu, o ile obowiązujące treści nauczania odpowiadały programowi szkół powszechnych. W obu tych ostatnich przypadkach, uczeń był zobowiązany zdać egzamin sprawdzający poziom jego wiedzy, przeprowadzany przez inspektora szkolnego. Dekret ustalał więc przede wszystkim obowiązek kształcenia, ale nie obowiązek uczęszczania do publicznej szkoły powszechnej.

Realizowany mógł być on w 7-klasowych szkołach, jak również w 4-5 letnich szkołach początkowych z 2 lub 3-letnią nauką uzupełniającą. Od realizowania obowiązku szkolnego zostały zwolnione dzieci chore fizycznie, niedorozwinięte umysłowo oraz mieszkające od szkoły w odległości większej niż 3 km lub oddzielone od niej przeszkodą naturalną. Dzieci mające kłopoty ze zdrowiem na podstawie orzeczenia lekarskiego mogły uzyskać roczne lub trwające dłużej odroczenie obowiązku szkolnego.

W dniach 25-26 czerwca 1919 roku odbył się w Warszawie zjazd inspektorów szkolnych byłego zaboru rosyjskiego, na którym został im przekazany dekret wraz z uściślającą go Instrukcją w sprawie opracowania sieci szkolnej². Dopuszczała ona możliwość tworzenia obwodów szkolnych z miejscowości leżących na terenie różnych gmin, jeżeli gwarantowało to podniesienie stopnia organizacyjnego szkoły oraz polecała tworzenie w każdej gminie przynajmniej jednej szkoły 7-klasowej.

Twórcy dekretu stanęli na stanowisku, iż szkoły publiczne powinny być zakładane w każdej miejscowości, w której przez kolejne 3 lata było by co najmniej 40 dzieci. Jeżeli dzieci byłoby mniej można tworzyć obwody o promieniu mniejszym niż 3 km, który obejmowałby dzieci z różnych miejscowości ale tej samej gminy. W rok po

¹ Dekret z dnia 7 lutego 1919 roku o obowiązku szkolnym (Dz. Urz. Min. WRiOP, 1919, nr 2, poz. 2); M. Pęcherski, M. Świątek, Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1969. Podstawowe akty prawne, Warszawa 1978, s. 27; Z. Ruta, dz. cyt., s. 23; O. Kotula, W. Weinert, Poradnik dla nauczycieli, kierowników, dyrektorów oraz pracowników administracji szkolnej, Warszawa, 1946, t. I, s. 334.

² M. Falski, Materiały do projektu sieci szkół powszechnych na obszarze województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego i białostockiego oraz m.st. Warszawy, Warszawa 1925, s. 5; Z. Ruta, Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim 1918-1939, Kraków 1980, s. 24.

ogłoszeniu Dekretu wśród powstających szkół zaczęły dominować szkoły 1- klasowe. Na terenie byłego zaboru rosyjskiego stanowiły one 86% wszystkich szkół powszechnych, a tylko 2 % to szkoły 6 i 7-klasowe⁴. W Galicji na przełomie roku 1918-1919 szkoły 1- klasowe stanowiły 53,4%⁵.

Tabela nr 1. Stopień organizacyjny szkół powszechnych według Instrukcji z 1919 roku⁶.

Stopień organizacyjny szkoły	Liczba uczniów	Liczba nauczycieli
1-klasowa	40- 60	1
2- klasowa	60- 100	2
3-klasowa	ok. -150	3
4-klasowa	200	4
5-klasowa	250	5
6-klasowa	300	6
7-klasowa	350	7

Wspomniany dekret zobowiązywał opieki szkolne do prowadzenia metryk, które winny zawierać wykaz wszystkich dzieci w wieku szkolnym. Spis ten opieki szkolne otrzymywały rokrocznie od wójta, magistratu lub innego organu lokalnej administracji. Za nie zapisanie dziecka do szkoły bądź nieregularne uczęszczanie, rodzice albo opiekunowie mogli zostać ukarani karą pieniężną lub karą aresztu. Przepisy dekretu zgodnie z rozporządzeniem z dnia 8 sierpnia 1919 roku przewidywały także wprowadzenie nauki uzupełniającej⁷. Dotyczyło to dzieci, które po ukończeniu nauczania w okresie krótszym niż siedem lat do 14 roku życia winny uczęszczać na naukę uzupełniającą, odbywającą się przynajmniej 4 godziny tygodniowo w ciągu całego roku szkolnego. Przepis ten z powodów ekonomicznych nie został jednak nigdy wdrożony.

Sprawa obowiązku nauczania na szczeblu szkoły powszechnej była na tyle istotna, iż stała się przedmiotem dyskusji politycznych, które doprowadziły do wprowadzenia tego zagadnienia do konstytucji z dnia 17 marca 1921 roku⁸. Zagwarantowała ona obowiązkowy

⁴ T. Łopuszański, Przemówienie na 150 posiedzeniu Sejmu w dniu 28. maja 1920 r., „*Monitor Polski*” 1920, nr 121-123; M. Pęcherski, M. Świątek, dz. cyt., s. 27.

⁵ „*Miesięcznik Statystyczny*”, GUS RP, 1920 r., s. 23.

⁶ M. Falski, Materiały do projektu sieci szkół powszechnych na obszarze województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego i białostockiego oraz m.st. Warszawy, Warszawa 1925, s. 5; Z. Ruta, dz. cyt., s. 24.

⁷ Dz. Urz. Min. WRiOP, 1919, nr 9, poz. 4; M. Pęcherski, M. Świątek, dz. cyt., s. 28.

⁸ Dz. U.R.P., 1921, nr 44, poz. 267, art. 118-„*W zakresie szkoły powszechnej nauka jest obowiązkowa dla wszystkich obywateli Państwa*”.

dostęp do nauczania na poziomie szkoły powszechnej. Samo wprowadzanie postanowień dekretu w życie napotykało szereg trudności i odbywało się stopniowo. Realizacja powszechności nauczania postępowała powoli i odmiennie na różnych obszarach kraju.

Dekret o obowiązku szkolnym z 7 lutego 1919 roku wprowadzając powszechność nauczania, precyzował również kwestie odległości dzieci z domu do szkoły. Był to problem niezwykle ważny szczególnie w warunkach wiejskich, w których dostępność szkoły dla dzieci była często bardzo utrudniona ze względu na rozproszenie domostw, ukształtowanie terenu, brak dróg itp.

Do zakładania szkół powszechnych uregulowania dekretu zobowiązywały samorządy gminne: *...,W każdej miejscowości, w której liczba dzieci w wieku od lat 7 do 14 włącznie wynosi w ciągu po sobie następujących 3 lat co najmniej 40, gmina jest zobowiązana założyć szkołę powszechną*⁹. Artykuł 4 dekretu stwierdzał, iż tworzone obwody szkolne nie mogły przekraczać 3 km w promieniu. W przypadku braku w danej miejscowości obowiązującej liczby dzieci, miejscowości sąsiadujące ze sobą i położone w tej samej gminie mogły się łączyć i tworzyć rewir szkolny. Liczba dzieci w tym rewirze po połączeniu winna wynosić co najmniej 40, a droga dziecka do szkoły nie mogła przekraczać 3 km.

Omawiając kwestię powszechności i dostępności szkoły dla dzieci należy pamiętać, iż wydany dekret miał istotne, historyczne znaczenie przede wszystkim dla ziem byłego zaboru rosyjskiego, w którym realizacja obowiązku szkolnego była na szczególnie niskim poziomie i organizacyjnie dominowały szkoły jednoklasowe.

Na terytorium byłego zaboru pruskiego dawny 8-letni obowiązek szkolny zmniejszony został 10 marca 1920 roku do siedmiu lat. W byłej Galicji obowiązywały nadal przepisy austriackie, a szkoły posiadały orzeczenia organizacyjne wydane jeszcze przez władze zaborcze. Dopiero w roku szkolnym 1925-1926 zaczęto zmieniać strukturę organizacyjną, wprowadzać nowe programy nauczania, zwiększać liczbę oddziałów i nauczyciel, a ustawa oświatowa z 11 marca 1932 roku wprowadziła 7-letni obowiązek szkolny zarówno dla dzieci z miasta jak i ze wsi.

Na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego, którego tylko w zasadzie dekret dotyczył wykonywanie obowiązku natrafiało na poważne przeszkody i powoli rozciągało się na jego tereny. Dopiero w roku szkolnym 1923-1924 wprowadzono go w Okręgu Szkolnym

⁹ Art. 3 dekretu o obowiązku szkolnym z dnia 7 lutego 1919 r. Dz. Urz. Min. WRiOP, 1919, nr 2, poz. 2.

Łódzkim, Białostockim i Warszawskim. Proces wdrażania obowiązku zakończony został na przełomie lat 20-tych i 30-tych¹⁰.

Pierwsze lata niepodległości przyniosą widoczny wzrost powszechności nauczania jedynie na terenie byłego Królestwa Polskiego. Wskaźnik w województwach centralnych przekroczył 65,1%, a we wschodnich osiągnął tylko 36,4% powszechności¹¹. W roku szkolnym 1923-1924 wyniósł 40,6%, w tym w woj. wołyńskim 48,25 i poleskim 53,3%. Istotne zmiany zaszły w pięciu województwach byłego Królestwa Polskiego. W roku szkolnym 1910-1911 wskaźnik powszechności wynosił ok. 19,5%, a w 1922-1923 wzrósł do 65,1%. Liczba dzieci objętych powszechnością nauczania w roku szkolnym 1921-1922 w całym kraju wyniosła 63,1%, w 1922-1923 68,0%, 1923-1924 75,1¹². W roku szkolnym 1922-1923 do szkół powszechnych uczęszczało 66,2% dzieci w wieku obowiązku szkolnego¹³. Na terenie byłego zaboru pruskiego i austriackiego nie uległ on większym zmianom i odpowiednio wynosił 97,7% i 78,2%, a na Śląsku 96,1%¹⁴. Był to z jednej strony wynik chwilowo poprawnej współpracy środowisk nauczycielskich z władzami szkolnymi, a z drugiej wynik badań statystycznych, które do swoich danych włączały dzieci zapisane do szkoły, a nie faktycznie uczęszczające. Dzięki różnorodnym działaniom podejmowanym przez organy samorządowe, pracowników nadzoru pedagogicznego i nauczycieli, liczba dzieci realizująca obowiązek szkolny w kraju powoli ulegała zwiększeniu. W roku szkolnym 1921-1922 wynosiła 63,1%, 1922-1923 66,2%, 1923-1924

¹⁰ Rozporządzenie Min. WRiOP dla kuratorium Okręgu Łódzkiego, Białostockiego i Warszawskiego w sprawie stopniowej realizacji powszechnego nauczania. Dz. Urz. Min. WRiOP z 1922 r., nr 26, poz. 292.

¹¹ W. Garbowska, Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1932-1939, Wrocław 1976, s. 21.

¹² K. Trzebiatowski, Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918-1932, Wrocław 1970, s. 151; B. Ługowski, Szkolnictwo w Polsce 1929-1939 w opinii publicznej, Warszawa 1960, s. 36. Autor podaje, iż w roku szkolnym 1921-1922 ilość dzieci realizujących obowiązek szkolny wynosiła 66,2%; J. Schoenbrenner, Walka o demokratyczną szkołę polską w latach 1918-1922, Warszawa 1963, s. 225-226, w roku 1923, w Łodzi poziom realizacji powszechności wyniósł 99,0%.

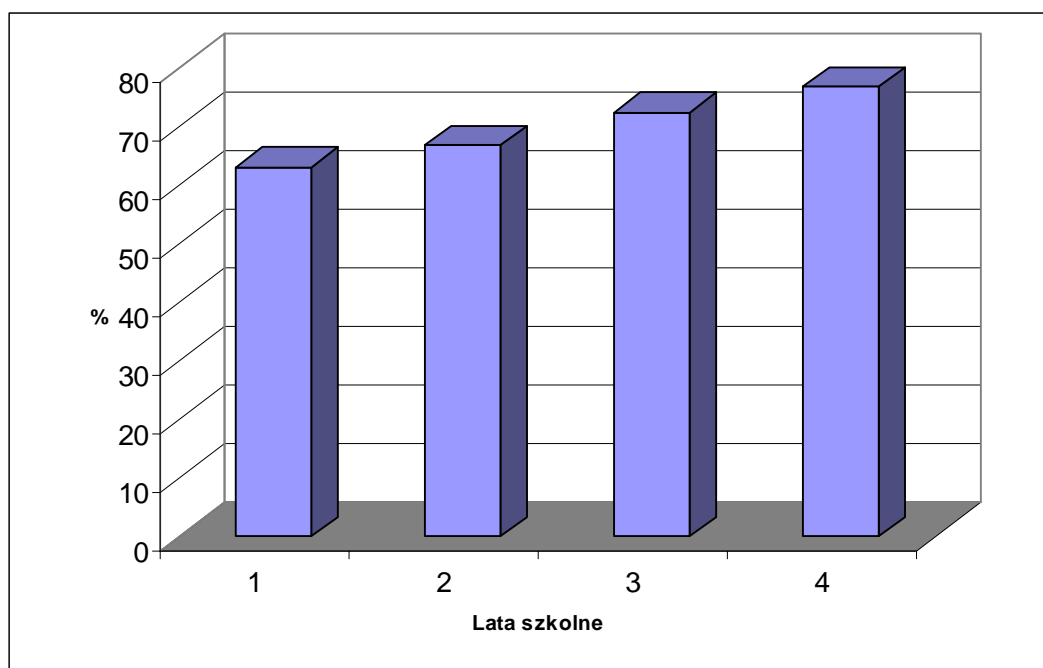
¹³ K. Trzebiatowski, dz. cyt., s. 151; B. Ługowski, dz. cyt., s. 36- odpowiednio: rok szkolny 1922/23-68,9%, 1923/24-75,1%, 1924/25-79,5%, 1925/26-85,6%, 1926/27-90,8%, 1927/28-92,4%, 1928/29-96,4% za: Statystyka oświaty i kultury GUS, Warszawa 1932, s. 6; Statystyka szkolnictwa 1932/33 GUS, Warszawa 1934, s. 8.

¹⁴ Statystyka szkolnictwa 1932/33, Warszawa 1934, s. 8; Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26. Stan z dnia 1 grudnia 1925 r., Warszawa 1927, s. XXV; A. Glimos - Nadgórska, Polskie szkolnictwo powszechne województwa śląskiego (1922-1939), Katowice 2000, s. 62; K. Trzebiatowski, dz. cyt., s. 83 podaje, że w roku szkolnym 1922-1923 wskaźnik realizacji obowiązku szkolnego wynosił dla woj. zachodnich 94,7%, Śląska 86,3%, woj. południowych 76,0%, woj. centralnych 66,2%, woj. wschodnich 34,7%.

72,4%, 1924-1925 76,7%, 1925-1926 82,6%¹⁵. Systematycznie, mimo trudności pod koniec lat 20-tych nastąpiła poprawa realizacji obowiązku szkolnego, niemniej w skali kraju np.: w roku szkolnym 1923-1924 do szkoły nie uczęszczało nadal, aż 1 124 ml dzieci¹⁶.

Trudne warunki materialne wsi także negatywnie wpływały na realizację obowiązku szkolnego. Większość dzieci nie realizowała 6-letniego obowiązku. Swoją edukację kończyła przeważnie w zakresie szkoły 4-letniej.

Wykres nr 4. Realizacja obowiązku szkolnego w kraju latach szkolnych 1921-1926.

Rok szkolny:

1. 1921 - 1922 % realizacji obowiązku wynosił 63,1
2. 1922 - 1923 66,2
3. 1923 - 1924 72,4
4. 1924 - 1925 76,7

Z powyższego wynika, że w porównaniu do roku 1921-1922, odsetek dzieci objętych powszechną nauką szkolną w roku 1925-1926 wzrósł o 19,5%. Na wzrost powszechności

¹⁵ K. Trzebiatowski, dz. cyt., s. 151; Dziesięciolecie Polski Odrodzonej, Kraków- Warszawa 1928, s. 539- wskaźnik realizacji obowiązku szkolnego wynosił: w roku szkolnym 1921/1922 66,2%, 1922/1923-68,9%, 1923/1924 -75,1%, 1924/1925-79,5, 1925/1926 - 85,6, 1926/1927-90,6%, 1927/1928-92,8%,

¹⁶ M. Pęcherski, M. Świątek, dz. cyt., s. 26; Zagadnienie likwidacji analfabetyzmu w Polsce, Warszawa 1938, s. 13.

nauczania wpłynął także spadek liczby dzieci w wieku obowiązku szkolnego, który zaznaczył się w latach dwudziestych. Do szkoły zaczęły bowiem uczęszczać mniejsze liczebnie roczniki urodzone w trakcie wojny. Mimo więc widocznego postępu w realizacji powszechnego nauczania, nadal poza szkołą pozostawała znaczna liczba dzieci. W następnych latach szkolnych problem ten nie został do końca rozwiązany np.: w roku szkolnym 1928-1929 według danych Ministerstwa WRiOP do szkoły nie uczęszczało 3,6% czyli 134 tys. dzieci¹⁷. Faktyczna liczba była jednak zdecydowanie większa i sięgała ok. 0,5 ml¹⁸. Należy również zaznaczyć, że w realizacji obowiązku szkolnego w poszczególnych województwach i regionach Polski widoczne są znaczne różnice i dysproporcje. Największy postęp w tym zakresie zauważalny jest w województwach południowych i centralnych, w których to odpowiednio w roku szkolnym 1925-1926 objętych nauczaniem zostało 91% i 85,1% dzieci¹⁹. W niektórych województwach powszechność nauczania w tym roku została prawie zrealizowana np. w krakowskim

¹⁷ Z. Ruta, dz. cyt., s. 108.

¹⁸ S. Machowski, *O jutro szkoły polskiej*, Warszawa, 1930, s. 22-23.

¹⁹ *Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26*, Warszawa 1927, s. XXV; Z. Ruta, dz. cyt., s. 84.

²⁰ *Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26*, Warszawa 1927, s. XXV; Z. Ruta, dz. cyt., s. 83-84.

²¹ K. Trzebiatowski, dz. cyt., s. 151- nadal jednak blisko 40% dzieci pozostawało poza szkołą.

²² Tamże, s. 15 1- 152; S. Sempołowska, *Pisma pedagogiczne i oświatowe*, red. M. Falski, Warszawa 1962, s. 457-459.

99,3%, w poznańskim 97,1%, śląskim 96,1%, pomorskim 92,6%²⁰. Odsetek dzieci wypełniających obowiązek szkolny był znacznie niższy w województwach wschodnich. Jego wykonywanie było bardzo słabe mimo, iż liczba dzieci zapisanych do szkoły wzrosła z 34,7% w roku szkolnym 1922-1923 do 59,4% w 1925-1926²¹. W regionach, gdzie przeważała ludność ukraińska lub białoruska odnosząca się z rezerwą i niechęcią do prowadzonych w większości wypadków szkół w obcym dla niej języku polskim, odsetek ten wynosił np.: na Polesiu 53,3%, Wołyniu 48,2%²². Ponad 40% dzieci nie było więc objętych nauczaniem powszechnym. Na taki poziom realizacji obowiązku szkolnego w województwach wschodnich składało się wiele przyczyn. Brak było odpowiedniej sieci szkolnej, bazy materialnej i kadry pedagogicznej. Niski był też poziom świadomości miejscowej ludności dotyczący obowiązku posyłania dzieci do szkoły. Uczęszczaniu do szkoły nie sprzyjały także trudne warunki materialne ludności i złe drogi. Na terenach wschodnich nastąpił więc znacznie mniejszy postęp w realizacji powszechności nauczania. W roku 1927-1928 odsetek dzieci realizujących obowiązek szkolny w Polsce wyniósł w województwach centralnych 90,1%, południowych bliski 100%, a we wschodnich tylko 74,6%²³. Różnice w stopniu realizacji obowiązkowego uczęszczania do szkoły widoczne są również pomiędzy wsią i miastem.

Na stan realizacji powszechności obowiązku szkolnego w Polsce na początku lat dwudziestych wpływ miały: niedostatecznie rozwinięta sieć szkół powszechnych, niski poziom ich organizacji, braki ilościowe nauczycieli, a także trudna sytuacja gospodarcza kraju.

²³ Z. Ruta, dz. cyt., s. 108-autor podaje, że w roku szkolnym 1926-1927 wskaźnik obowiązku szkolnego w woj. centralnych wynosił 89,1%, południowych 96,4%, w roku szkolnym 1927-1928 odpowiednio 90,1% i 101,1%. W roku szkolnym 1925-1926 w woj. centralnych wynosił 85,1% (w roku szkolnym 1927-1928 wzrost o 4,0%), południowych 91,0% (w roku szkolnym 1927-1928 wzrost o 10,1%). W roku szkolnym 1928-1929 w woj. centralnych i południowych następuje dalszy wzrost odpowiednio: 94,2% i 102,7%. W woj. wschodnich proces ten następował znacznie wolniej, gdyż w latach szkolnych 1926-1928 wzrósł z 61,% do 74,6%.

²⁴ J. Kraeutler, Statystyka szkolnictwa powszechnego, „*Rocznik Pedagogiczny*”, t. I, seria 2, 1921, s. 525; M. Falski, Materiały do projektu sieci szkół powszechnych w terenie województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, białostockiego, m. st. Warszawa, Warszawa 1925, s. 11- autor informuje, że w woj. centralnych i wschodnich liczba szkół zwiększyła się z 5 281 w roku szkolnym 1910-1911 do 11 555 w roku 1922-1923.

Liczba szkół wzrastała bardzo powoli, zdecydowanie jednak za wolno, by w pełni zrealizować założenia dekretu o obowiązku szkolnym. Na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego liczba szkół wzrosła z 4 587 w roku szkolnym 1910-1911 do 11 481 w roku 1920-1921, ale równocześnie liczba uczniów zwiększyła się z 370 000 do 1 150 000²⁴. Wzrost liczby uczniów nastąpił prawie trzykrotny, liczby szkół niewiele ponad jednokrotny. W roku szkolnym 1920-1921 na 100 km² w Belgii przypadało 25 szkół, Anglii 13,9, Francji 15,4, Niemczech 11,6, w Polsce zaledwie 6,9²⁵.

W poznańskim i na Pomorzu również pod względem ilościowym szkolnictwo powszechne nie uległo poważniejszym zmianom. Na obszarze woj. poznańskiego w 1910 roku było 2 992 szkoły, a w 1922 mniej, bo 2 807. Na Pomorzu w 1920 roku było 1 575 szkół, a w 1922 - 1 554²⁶.

Tabela nr 12. Liczba szkół powszechnych w kraju w roku szkolnym 1920-1921 oraz wskaźnik ilości szkół na 100 km²/²⁷.

Lp.	Województwo	Liczba szkół powszechnych *	Liczba szkół na 100 km ² *
1.	Warszawskie	2 689	9,2
2.	Łódzkie	2 530	13,2
3.	Kieleckie	2 582	10,0
4.	Lubelskie	2 770	8,9
5.	Białostockie	1 276	3,9
6.	Nowogródzkie	943	2,5
7.	Poleskie	347	0,84
8.	Wołyńskie	827	2,8
9.	Poznańskie	3 032	11,4
10.	Pomorskie	1 600	9,8
11.	Krakowskie	1 850	10,6
12.	Lwowskie	2 442	9,0
13.	Stanisławowskie	1 161	6,3
14.	Tarnopolskie	1 275	7,9
15.	Śląsk Cieszyński	124	12,3

²⁵ Tamże, s. 525.

²⁶ Szkoły powszechne..., s. XXIV.

²⁷ J. Kraeutler, dz.. cyt., 525.

* Liczba bez Warszawy, w której były 182 szkoły, a na 100 km² przypadało 150,4 szkół. W Polsce w tym okresie było 25 621 szkół, wskaźnik ilości szkół na 100 km² wynosił 6,9.

W kolejnych latach szkolnych, liczba szkół w kraju wzrosła, widoczny jest postęp już stały, ale bardzo wolny. W roku szkolnym 1921-1922 liczba szkół powszechnych wynosiła 27 414, wzrost do roku poprzedniego nastąpił o 1 793 szkół (ok. 7,0%), 1922-1923 już 27 384 (1 763)²⁸. Liczba uczniów wzrastała znacznie szybciej. W roku szkolnym 1921-1922 wynosiła ona 2 971 000 uczniów, 1921-1922 już 3 197 008, 1922-1923 znów więcej, bo 3 208 352²⁹.

Tabela nr 13. Liczba uczniów w szkołach powszechnych w kraju w roku szkolnym 1920 - 1921 oraz wskaźnik liczby uczniów na 1 000 mieszkańców³⁰.

Lp.	Województwo	Liczba uczniów *	Liczba uczniów na 1000 mieszkańców *
1.	Warszawskie	216 000	102,3
2.	Łódzkie	292 200	129,2
3.	Kieleckie	296 760	117,0
4.	Lubelskie	220 500	105,7
5.	Białostockie	103 000	79,1
6.	Nowogródzkie	65 500	50,4
7.	Poleskie	26 400	30,1
8.	Wołyńskie	55 800	38,8
9.	Poznańskie	383 400	194,2
10.	Pomorskie	174 400	185,6
11.	Krakowskie	326 300	163,9
12.	Lwowskie	405 800	149,2
13.	Stanisławowskie	160 800	119,3
14.	Tarnopolskie	162 300	113,5
15.	Śląsk Cieszyński	25 000	172,5

⁵³ S. Podoleński, Szkolnictwo polskie w cyfrach, „Przegląd Powszechny”, 1923, t. 170, s. 270.

⁵⁴ Tamże, s. 270.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże.

³⁰ J. Kraeutler, dz. cyt., s. 325.

* bez Warszawy, w której było 57 500 uczniów i wskaźnik wynosił 61,7.

W Polsce w roku szkolnym 1920-1921 było 2 971 600 uczniów i na 1000 mieszkańców obowiązek szkolny realizowało 117,1 uczniów. Poza Wielkopolską, Zachodnią Małopolską, Śląskiem Cieszyńskim, w niektórych województwach byłego Królestwa Polskiego również dane są zbliżone do średniej krajowej.

Istotnym problem była także niska organizacja szkół powszechnych. Wynikała ona z barku dostatecznej ilości budynków szkolnych, pomieszczeń lekcyjnych i nauczycieli.

Tabela nr 14. Organizacja szkół powszechnych w kraju w roku szkolnym 1920-1921³¹.

Lp.	Województwo	Organizacja szkół powszechnych		
		%		
		1-klasowe	2-klasowe	7-klasowe
1.	Warszawskie	62,5	5,4	2,1
2.	Łódzkie	56,2	5,3	4,9
3.	Kieleckie	56,0	8,7	3,8
4.	Lubelskie	48,2	7,6	1,5
5.	Białostockie	56,6	10,3	2,7
6.	Nowogródzkie	-	-	-
7.	Poleskie	68,9	13,0	3,2
8.	Wołyńskie	51,0	13,7	1,6
9.	Poznańskie	53,4	24,2	3,9
10.	Pomorskie	42,7	26,4	3,4
11.	Krakowskie	47,7	27,6	4,6
12.	Lwowskie	49,5	23,4	3,4
13.	Stanisławowskie	56,0	21,2	1,1
14.	Tarnopolskie	45,8	24,8	1,4
15.	Śląsk Cieszyński	25,0	22,6	13,7

* bez miasta Warszawy, w której szkoły 1-klasowe stanowiły 3,8%, 2-klasowe 4,9%, 7-klasowe 64,3

Powyższa tabela wyraźnie wskazuje, że poziom organizacji szkół powszechnych na początku lat dwudziestych był bardziej istotny dla realizacji powszechności nauczania, niż liczba funkcjonujących szkół. Wyniki w dziedzinie podnoszenia stopnia organizacyjnego

³¹ Tamże, s. 326.

szkół były skromne. Ewolucja w kierunku szkoły powszechnej wyżej zorganizowanej odbywała się powoli, przede wszystkim w większych miastach, mniej na wsi, a prawie zupełnie w województwach wschodnich.

W Galicji w roku szkolnym 1918-1919 było 75,8% szkół 1 lub 2 klasowych, a tylko 6% szkół sześcioklasowych, w roku 1922-1923 76,3% szkół 1-2 klasowych oraz 6,7% szkół 6-7 klasowych, a wskaźnik realizacji powszechności nauczania w tym roku (76,0%) był niższy niż w roku szkolnym 1910-1911 (87,4%). Liczba szkół 1-2 klasowych zmniejszyła się w latach szkolnych 1918-1922 niewiele, bo tylko o 7,8%, a 7 klasowych wzrosła zaledwie o 0,7%³². Na obszarze więc byłej Galicji, biorąc pod uwagę wszystkie jej cztery województwa poziom wykonania obowiązku sprzed wybuchu wojny nie został osiągnięty.

W roku szkolnym 1923-1924 w województwie poznańskim było 3 000 szkół, z tego 1552 1-klasowych, 555 2-klasowych, 162 3-klasowe, 211 7-klasowe, w województwie pomorskim 1 605, z tego 828 1-klasowych, 449 2-klasowych, 15 3-klasowych, 72 7-klasowych³³.

Tabela nr 15. Stopień organizacyjny szkół powszechnych w Polsce w roku szkolnym 1920 - 1921 i 1923 -1924³⁴.

Rok szkolny	Stopień organizacyjny							
	1- klasowe		2 - klasowe		6 - klasowe		7 - klasowe	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1920-1921	12 180	48	3 682	14	351	1,5	931	3,5
1923-1924	14 967	57	7 496	27	600	2,5	1 115	4,0

W dniu 17 lutego 1922 roku, Sejm uchwalił dwie ustawy: o zakładaniu i utrzymaniu publicznych szkół powszechnych oraz ich budowie³⁵. Określiły one warunki organizacyjne

³² Szkoły powszechne ..., s. XXV, XXXI, XLIII; Sprawozdania sejmowe z 1920 r., s. CLI/19, 21.

³³ J. Schoenbrenner, dz. cyt., 230.

³⁴ Tamże, 228-229; E. Juśko, Wpływ szkolnictwa ludowego autonomicznej Galicji na kształt polskiej szkoły powszechnej w latach 1918-1922, Lublin 2006, s. 177.

³⁵ Dz. U.R.P., 1922, nr 18, poz., 143, 144; Dz. Urz. Min. WRiOP, 1922, nr 12, poz. 110, 111; M. Pęcherski, M. Świątek, dz. cyt., s. 29.

potrzebne do realizowania powszechnego nauczania takie jak: obwody, sieć szkolną, liczbę dzieci decydującą o stopniu organizacyjnym szkoły oraz obowiązki państwa i samorządów terytorialnych w tym zakresie.

Inspektor szkolny przy współudziale samorządu szkolnego otrzymał zadanie opracowania sieci szkolnej, która po uzyskaniu opinii powiatowego samorządu szkolnego mogła zostać zatwierdzona przez kuratora okręgu szkolnego. Sieć szkolna winna właściwie i racjonalnie rozmieszczać szkoły w danym terenie. Droga dziecka do szkoły nie mogła przekraczać 3 kilometrów.. Ustawa uzależniała poziom organizacyjny szkoły od liczby dzieci zamieszkałych w obwodzie szkolnym, a stopień ich skupienia był najważniejszą normą prawidłowo przewidzianej i zaprojektowanej sieci szkolnej. Przyjęte normy ilościowe decydujące o organizacji szkoły były wysokie. Liczba dzieci w obwodzie nie powinna być większa niż 650, a nie mniejsza niż 40. Szkoła o 1 uczącym winna mieć co najmniej 60 uczniów, o 2 nauczycielach od 60 do 100. Każda następna 50-ka uczniów zwiększała liczbę nauczycieli o jednego. Pełna szkoła 7 klasowa mogła być zorganizowana przy liczbie uczniów powyżej 300. Powiązanie stopnia organizacyjnego szkół z liczbą dzieci mieszkających w obwodzie spowodowało, iż w rozproszonym terenie wiejskim powstawały przeważnie szkoły o 1 lub 2 nauczycielach i co najwyżej 4-5 klasowym stopniu organizacyjnym.

W latach 1918-1922 zostały ustalone podstawy organizacyjne szkolnictwa powszechnego, które bez większych zmian przetrwały do 1932 roku. W zakresie poziomu organizacyjnego szkół zmiany zachodziły niezwykle powoli. W porównaniu do poprzedniego okresu zaznaczył się pewien postęp w dziedzinie podnoszenia stopnia organizacyjnego szkół powszechnych. Jednak na wsi był on nadal niski. W roku szkolnym 1927-1928, szkoły 1 klasowe stanowiły 50,7% ogólnej liczby, 2 klasowe 23,7%, a 7 klasowe tylko 9,3%³⁶.

Wydane w tym okresie przepisy prawne usankcjonowały istnienie szkół powszechnych 7-6 i 4-oddziałowych. Choć w zasadzie wszystkie szkoły winny być 7-klasowe, przejściowo na terenie byłego zaboru rosyjskiego występowały szkoły 4-letnie, a w Galicji 6-letnie. Stopień organizacyjny szkoły uzależniony był od liczby uczniów i nauczycieli. Szkoła 7-klasowa winna mieć co najmniej 3 nauczycieli, 5-oddziałowa 2³⁷. W szkole 2 klasowej

³⁶ Z. Ruta, dz. cyt., s. 111.

³⁷ Dz. Urz. Min. WRiOP, 1919, nr 9, poz. 4. W Polsce w roku szkolnym 1929-1930 istniało 25 119 szkół powszechnych, z czego 11 089 było 1-kl., 6 295-2 kl., 395-3 kl., 2 617-7 kl., Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, GUS, Warszawa 1929, s. 374.

oddziały IV i V były dwuletnie, zaś w szkole 1-klasowej oddział III był dwuletni, a IV trzyletni. Nauka w szkołach 5-oddziałowych i mniejszych odbywała się w klasach łączonych. W szkole, w której uczyło 5 nauczycieli w jednym pomieszczeniu uczyły się oddziały V, VI i VII, w przypadku 4 uczących oprócz wymienionych już oddziałów razem uczyły się także III i IV. Przy 3 nauczycielach w jednej izbie lekcyjnej uczyły się oddziały V, VI, VII, w drugiej III i IV, a w trzeciej I i II. W szkołach 2-klasowych i 1-klasowych, w których realizowano nauczanie siedmioletnie w zakresie 5 oddziałów, oddział II uczył się z III, IV z V, zaś I osobno. W szkole 1-klasowej oddział I i II uczyły się razem oraz III i IV. Oddziały wyższe uczyły się rano, niższe popołudniu. W wyjątkowych sytuacjach inspektor szkolny mógł zezwolić na uczenie się razem wszystkich czterech oddziałów przez 3 godziny. Wówczas oddziały niższe kończyły naukę wcześniej, starsze ją kontynuowały bądź przychodziły później.

Podsumowując, należy stwierdzić, że mimo powolnego wzrostu liczby dzieci realizujących zasadę powszechnego nauczania, nadal duża ich część nie korzystała z nauki szkolnej. Wpływ na to miało częste angażowanie dzieci do prac polowych, brak środków finansowych na odzież, buty, pomoce szkolne, często duże odległości od szkoły, trudne warunki atmosferyczne, a przede wszystkim niski poziom świadomości ludności wiejskiej, co do potrzeby edukacji swoich dzieci. Wynikało to z intelektualnego i kulturalnego zacofania wsi. 4 grudnia 1924 roku w szkole powszechnej w Tuchowie odbyła się konferencja nauczycieli XIII rejonu, podczas której jednym z ważniejszych omawianych tematów był problem frekwencji uczniów. W trakcie narady nauczyciel ze szkoły w Kielanowicach, Aleksander Gadziąła wygłosił referat pt. *„Jak uregulować frekwencję w czasie robót polowych wiosennych i jesiennych”*³⁸. W trakcie dyskusji ustalono, że przyczynami niskiej frekwencji w szkołach jest ubóstwo i ciemnota rodziców, brak poczucia obowiązku u dzieci i ich rodziców, wadliwe ściąganie karnych grzywien za nieuczeszczanie i zamiłowanie dzieci do włóczęgostwa. Znaczna też część dzieci już zapisanych, szczególnie w województwach wschodnich, częściowo centralnych i południowych nie zawsze do szkoły uczęszczała bądź opuszczała ją z różnych przyczyn przed jej ukończeniem.

Na poziom realizacji powszechności nauczania wpływ miał spadek ilości dzieci w wieku obowiązku szkolnego, który w latach szkolnych 1921-1928 wyniósł około 1 247

³⁸ Księga protokołów rady pedagogicznej szkoły powszechnej 7-kl. w Tuchowie (od 4 listopada 1924 r. do 13 listopada 1950 r.), s. 11; E. Juško, Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918-1939, Lublin 2003, s. 163.

tysięcy³⁹. W zakresie poprawy wskaźnika powszechności nauczania na uwagę zasługują również działania nauczycieli, którzy starali się przeciwdziałać niskiej frekwencji. Obecność uczniów była systematycznie odnotowywana w katalogach klasowych, a problem nieuczęszczania dzieci do szkoły był częstym tematem zebrań z rodzicami. Władze oświatowe także zaczęły kłaść duży nacisk na obecność uczniów w szkołach, proponując różne rozwiązania włącznie z karą grzywny. Rozwiązanie takie przyniosłoby jednak niewielki skutek, gdyż dotyczyłoby rodzin ubogich i bezrobotnych. Zmniejszająca się liczba dzieci w połączeniu z powolnym wzrostem liczby dzieci uczęszczających do szkoły spowodowały pewną poprawę realizacji obowiązku. Stan wykonywania obowiązku szkolnego mógł więc tylko pozornie napawać optymizmem.

Od roku szkolnego 1927-1928 do szkolnictwa powszechnego zaczęły napływać większa liczba dzieci w wieku obowiązku szkolnego będąca rezultatem zwiększonego przyrostu naturalnego pierwszych lat powojennych. Wzrost ilości dzieci w wieku obowiązku szkolnego oraz rozpoczynający się kryzys gospodarczy w sposób negatywny zaczęły wpływać na sytuację w polskiej oświacie. Wyż demograficzny dla władz państwowych i oświatowych nie powinien być zaskoczeniem, bowiem w czerwcu 1926 r. został przeprowadzony spis powszechny dzieci. Zacznie w większym stopniu brakować izb lekcyjnych i nauczycieli. Przyczyna tego stanu rzeczy tkwi w poważnej redukcji wydatków finansowych na oświatę. Na skutek tych działań nastąpił spadek powszechności nauczania.

Summary

The state of implementation of universal compulsory education in Poland, in the early twenties was influenced by: the under-developed network of primary schools, a low level of their organization, low number of teachers, as well as difficult economic situation in the country. The number of schools grew very slowly, definitely too slow to fully achieve the aims of the Decree of the compulsory education.

In the years 1918-1922 organizational bases of universal education were established, which survived largely unchanged till 1932. At the level of school organization changes occurred very slowly. Small progress was marked in the area of improving the organizational level of schools. But the rural areas it was still rather low.

³⁹ M. Falski, *Kwestie podstawowe w organizacji szkolnictwa powszechnego*, Warszawa 1936, s. 3; B. Ługowski, *dz. cyt.*, s. 37.

However, it should be noted that, despite the slow growth in the number of children realizing the principle of universal education, still a large part of them did not benefit from schooling. This had an impact on children's frequent involvement of the field work, lack of financial resources for clothing, shoes, school aids, often long distances from the school, the difficult weather conditions, especially low level of awareness among the rural population of their children's need for education. Common causes of the low attendance in schools were: the parents' poverty and ignorance, lack of sense of duty concerning both the parents and the children, defective system of reclaiming fines for school absence and children's love for vagrancy. A large part of the children who had already been recorded, particularly in eastern provinces, partly in central and southern provinces, not always attended to school or left it for various reasons before to its completion.

The level of universal education implementation had a significant decrease in the number of compulsory school age children in the school years 1921-1928. The teachers were trying to counteract the low turnout. The presence of students was systematically recorded in the class register book, and the problem of children who miss school was a frequent topic of meetings with their parents. Education authorities also began to place great emphasis on the presence of students at schools, offering various solutions including a penalty. Such a solution would have had little effect, however, since it would have involved the families of the poor and the unemployed. The decreasing number of children in connection with a slow increase in the number of children attending school resulted in some improvement in the implementation of the compulsory education. The condition of compulsory schooling could only seemingly be optimistic.

Since the school year 1927-1928 general education came in greater numbers of compulsory school age children as a result of the increased birth rate in the first postwar years. The increase in the number of compulsory school age children and the beginning of economic crisis negatively affected the situation in Polish education. Growing number of population for the state authorities and educational institutions should not have been surprising, because in June 1926 census of children was conducted. Increasingly small number of classrooms and teachers was marked. Serious reductions of financial expenditure on education were responsible for that state. As a result of these measures decreased prevalence of teaching occurred.

Bibliografia

I. Materialny i wydawnictwa źródłowe

1. Dekret o obowiązku szkolnym z dnia 7 lutego 1919 r. Dz. Urz. Min. WRiOP, 1919, nr 2, poz. 2.
2. Dziesięciolecie Polski Odrodzonej, Kraków- Warszawa 1928.
3. Falski M., Atlas szkolnictwa powszechnego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1929.
4. Falski M., Materiały do projektu sieci szkół powszechnych na obszarze województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego i białostockiego oraz m.st. Warszawy, Warszawa 1925.
5. Falski M., Wyniki spisu dzieci z czerwca 1926 roku w zastosowaniu do badań potrzeb szkolnictwa powszechnego., Warszawa 1928.
6. Kotula O., Weinert W., Poradnik dla nauczycieli, kierowników, dyrektorów oraz pracowników administracji szkolnej, Warszawa, 1946.
7. Kraeutler J., Statystyka szkolnictwa powszechnego, „*Rocznik Pedagogiczny*”, t. I, seria 2, 1921.
8. Księga protokołów rady pedagogicznej szkoły powszechnej 7-kl. w Tuchowie (od 4 listopada 1924 r. do 13 listopada 1950 r.).
9. Łopuszański T., Przemówienie na 150 posiedzeniu Sejmu w dniu 28. maja 1920 roku, „*Monitor Polski*”, 1920, nr 121-123.
10. „*Miesięcznik Statystyczny*”, GUS RP, 1920.
11. Pecherski, M., Świątek M., Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1969. Podstawowe akty prawne, Warszawa 1978.
12. Podoleński S., Szkolnictwo polskie w cyfrach, „*Przegląd Powszechny*”, 1923, t. 170.
13. Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej, GUS, Warszawa 1929.
14. Rozporządzenie Min. WRiOP dla kuratorium Okręgu Łódzkiego, Białostockiego i Warszawskiego w sprawie stopniowej realizacji powszechnego nauczania. Dz. Urz. Min. WRiOP z 1922 r., nr 26, poz. 292.
15. Sempołowska S., Pisma pedagogiczne i oświatowe, red. M. Falski, Warszawa 1962.
16. Sprawozdania sejmowe z 1920 roku, s. CLI/19, 21.
17. Statystyka oświaty i kultury GUS, Warszawa 1932.
18. Statystyka szkolnictwa 1932/33 GUS, Warszawa 1934.
19. Szkoły powszechne Rzeczypospolitej Polskiej w roku szkolnym 1925/26, Warszawa 1927.
20. Zagadnienie likwidacji analfabetyzmu w Polsce, Warszawa 1938.

II. Opracowania

1. Falski M., Kwestie podstawowe w organizacji szkolnictwa powszechnego, Warszawa 1936.
2. Garbowska W. , Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1932-1939, Wrocław 1976.
3. Glimos-Nadgórska A., Polskie szkolnictwo powszechne województwa śląskiego (1922-1939) , Katowice 2000.
4. Juško E., Wpływ szkolnictwa ludowego autonomicznej Galicji na kształt polskiej szkoły powszechnej w latach 1918-1922, Lublin 2006.
5. Juško E., Szkolnictwo powszechne w powiecie tarnowskim w latach 1918-1939, Lublin 2003.
6. Ługowski B. , Szkolnictwo w Polsce 1929-1939 w opinii publicznej, Warszawa 1960.
7. Machowski S., O jutro szkoły polskiej, Warszawa, 1930,
8. Ruta Z., Szkolnictwo powszechne w okręgu szkolnym krakowskim 1918-1939, Kraków 1980.
9. Schoenbrenner J., Walka o demokratyczną szkołę polską w latach 1918-1922, Warszawa 1963.
10. Trzebiatowski T., Szkolnictwo powszechne w Polsce w latach 1918-1932, Wrocław 1970.